

มหานิพพานในวรรณกรรมพุทธศาสนา

The Nirvana great land in Buddhist literatures

วรเดช มีแสงอรุณกุล¹ / จิรัฏฐิพร ไทยงูเหลือม² / นนทียา จันทร์เนตร³ /
กุลวดี พุทธรังษิยา⁴ / วณิดา ตริสินธุรส⁵

Waradet Mesangrutdharakul¹ / Jiratthiporn Thainguluam² / Nontiya Channate³
/ Koonwadee Buddhamongkol⁴ / Wanida Treesinthuros⁵

¹⁻⁵Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Ratchasima Rajabhat University,
Nakhon Ratchasima, 30000 Thailand

Corresponding author. Email : vt.m.rudrakul@gmail.com

Abstract

This study is (conducted in order) 1. To analyze the concepts 2. To study of the main point and history 3. To comparative study of philosophical Atta and Nirvana great land appearing in Buddhism literary works of Theravada (Hinayana) and Mahayana in Milinda Panha, Visuddhimagga, and Mulamadhyamakakarika of Nagarhuna 1. The case study of history and the main point of three texts conclude that three texts compose of 3-18 Buddhist era which is as same as main point about to teach on Buddhist Nirvana and metaphysics. 2. The case philosophical study; the texts indicate that putting an end to suffer (Nirvana), putting an end to Dukka (Niroda), and vacancy in the universe (Space) are endless and unable to be measured, which are referred to as “Asaṅkhatayadamma”. On the other hand, the term “emptiness” (Sunyata) in Mulamadhyamakakarika of Nagarhuna, has been applied. The result of this study reveals that Asaṅkhatayadamma should not be related to Atta, which is originally a Hindu belief. 3. The case study of the Mahanipphan land concept ; that nevertheless, the notion of Mahanipphan land which appears in an ancient Thai Buddhism literature, Traibhumikatha reflects an image of Thai people’s thoughts in Sukhothai era (approximately from 1257 - 1407 A.D.). This Buddhism literature is written after the period, and it is not categorized in Theravada’s Tripitaka. This belief is combined with the concept of Atta in Hindu’s as it apparently explains that Nirvana Kingdom is an ideal image of paradise. Thus, the origin of fundamental concept towards Nirvana is deemed as Atta in Thai society. In addition, the truth in Hinduism’s perspective. However, this idea appears to be a one of the most significant disagreements in Thai society where Buddhism and Hinduism beliefs are harmoniously blended nowadays.

Keywords: Nirvana, Mulamadhyamakakarika, Milinda Panha, Visuddhimagga

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาประวัติและเนื้อหาสาระสำคัญ 2. เปรียบเทียบความคิดทางปรัชญาเรื่องนิพพานในฐานะของอดีตและอนัตตา 3. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของแนวคิดเรื่องนิพพานในฐานะของอดีตและมหานครนิพพานในวรรณกรรมพุทธศาสนาสมัยหลังกับนิพพานที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัจจกการิกาของ นาคารชุน ผลการศึกษาพบว่า 1. ด้านประวัติและสาระทั้งสามคัมภีร์ต่างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3-18 โดยมีสาระสำคัญกล่าวถึงหลักอภิปรัชญาและนิพพานตามแนวคิดพุทธศาสนาในสมัยนั้น 2. ด้านการเปรียบเทียบปรัชญาทั้งสามคัมภีร์มีการพัฒนาความคิดมาจากพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่ยึดหลักอนัตตา ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่อง อตตตา หรือ อาตมัน โดยมีหลักการว่า การพ้นทุกข์ (นิพพาน), การดับทุกข์ (นิโรธ) และ ช่องว่างในจักรวาล (อวกาศ) มีสถานะไม่มีที่สิ้นสุดไม่อาจคำนวณได้ สิ่งเหล่านี้เรียกว่า อสังขตธรรม เพียงแต่มูลมัจจกการิกาของนาคารชุนอธิบายว่า ความว่างเปล่า (สูญญตา) เพื่อปฏิเสธให้เห็นว่า แม้แต่สังขตธรรมก็ไม่ควรเอาอัตตาของอินดูเข้ามาเกี่ยวข้องกับ 3. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของแนวคิดเรื่องนิพพาน แสดงให้เห็นว่าเรื่องมหานิพพานนครธรรมนี้ปรากฏในวรรณกรรมไทยที่เก่าแก่คือ ไตรภูมิพระร่วง ได้สะท้อนภาพความคิดของคนไทยในสมัยสุโขทัยนั้นเช่นเดียวกับความเชื่อในคัมภีร์พุทธศาสนาในชั้นหลังเช่น อนาคตวงศ์ อาพาสุตตบวงสำนวน เป็นต้น ที่กล่าวถึงมหานครนิพพานที่มีสภาพเหมือนสวรรค์ไว้อย่างเด่นชัดเพื่อให้ชาวไทยเห็นภาพเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้นซึ่งเป็นการผนวกความเชื่อเรื่องอัตตาของศาสนาอินดูเข้ามาในพุทธศาสนาอย่างไม่ต้องใจ อันเป็นที่มาของความคิดเรื่องนิพพานเป็นอัตตาภายในสังคมไทยปัจจุบัน

คำสำคัญ : มหานครนิพพาน, มูลมัจจกการิกา, มิลินทปัญหา, วิสุทธิมรรค

ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย

ตามประวัติพุทธศาสนา หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงปรินิพพานแล้ว พระกัสสปะได้จัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเพื่อรักษาพระพุทธานุภาพให้มั่นคง ภายหลังจากที่ขัดแย้งกันในหลักธรรมและพระวินัยทางพุทธศาสนา ทำให้เกิดสำนักปรัชญาทางพุทธศาสนาและคัมภีร์ต่าง ๆ ที่รองรับ หรืออธิบายความหมายทางปรัชญาในแต่ละสำนักเหล่านั้นขึ้นอย่างหลากหลาย จนทำให้เกิดมีการสังคายนาขึ้นอีกหลายครั้ง จนกระทั่งพุทธศาสนาเกิดการแบ่งแยกเป็น 2 ฝ่ายคือ พุทธศาสนาเถรวาท และพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

พุทธศาสนาเถรวาทเป็นนิกายที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้รักษาพุทธพจน์ไว้ตามรูปแบบดั้งเดิมตามหลักของฝ่ายเถรวาท ได้พยายามไม่เปลี่ยนแปลงแก้ไข และมีข้อห้ามไม่ให้เพิกถอนบทบัญญัติ ที่มีอยู่แต่เดิมนั้น ซึ่งในช่วงก่อนที่พระพุทธศาสนาจะถูกแยกกันออกเป็นฝ่าย เถรวาทและมหายานอย่างชัดเจนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5 นั้น เชื่อว่ามีการรจนาคัมภีร์ปาฐกถาธรรมที่สำคัญขึ้นคัมภีร์หนึ่งชื่อว่า “มิลินทปัญหา” ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า ผู้แต่งนับถือพระพุทธศาสนา นิกายสรวาสติวาทิน (N Bangchang, 1983 : 235)

มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่ใช้บันทึกเรื่องราวการสนทนาธรรมโต้ตอบกันระหว่างกษัตริย์กรีกชื่อพระเจ้า “เมเนนเดอร์” (Menander) กับพระเถระผู้ทรงปัญญารูปหนึ่งชื่อ “นาคเสน” โดยเนื้อความมีการแสดงธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานทางอภิปรัชญา และญาณวิทยา โดยอาศัยการอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ

อย่างลึกซึ้งต้องอาศัยการตีความในด้านสารัตถะที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดปรัชญาในทางพุทธศาสนาเช่นหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สังขตธรรม และอสังขตธรรม เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดคำสอนในพระไตรปิฎก และคำสอนในคัมภีร์พุทธปรัชญาของฝ่ายมหายาน เชื่อว่านี่คือสาเหตุที่ทำให้ในเวลาต่อมา คัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งเป็นที่แพร่หลาย คือปรากฏว่ามีอยู่ทั้งในฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน

สำนักที่สำคัญอีกสำนักหนึ่งของมหายานคือ มายะยิมกะหรือศุนยวาท ผู้ก่อตั้งคือท่านนาคารชุน มีทรรชนะปฐิเสศความจริงแท้ของสิ่งทั้งปวงด้วยการยืนยันว่าสภาวะธรรมจริงแท้สูงสุดมิใช่ บุคคล สัตว์ สิ่งของ หรือแม้้อาลยวิญญาน แต่ได้แก่ศุนยตา หรือความว่างเปล่า ซึ่งในภาษาสันสกฤตนั้นคำว่า “ศุนยตา” หรือ “ศุนยะ” นี้ตรงกับคำว่า “สุญญตา” และ “สุญญะ” ในภาษาบาลีซึ่งพระพุทธร่องก็ใช้อธิบายถึงความว่างเปล่าของสิ่งที่เป็นทั้งสังขตธรรมคือธรรมทั้งปวงยกเว้นนิพพาน ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เกี่ยวเนื่องจึงเกิดขึ้นได้ และอสังขตธรรมคือธรรมที่ไม่มีปัจจัยเป็นเหตุ (นิพพาน) นั้นเอง (N Bangchang, 1983 : 235) ทำให้นักวิชาการหลายฝ่ายมีความเห็นว่าแนวคิดเรื่องศุนยตาของท่านนาคารชุนนี้ สอดคล้องกับความเชื่อเรื่องอนัตตา ซึ่งเป็นแนวคิดดั้งเดิมอันเป็นพื้นฐานแห่งปรัชญาทางพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าในยุคของท่านนาคารชุนคือ พุทธศตวรรษที่ 6-10 (Sataya Wattana, 1980: 47) แนวคิดของ ฝ่ายมหายานและฝ่ายเถรวาท ก็ยังไม่มีความแตกต่างกันมากนัก หรือยังไม่แบ่งแยกได้อย่างชัดเจนว่าแนวคิดใดเป็นของฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน

จนถึงพุทธศตวรรษที่ 10 เมื่อพุทธโฆสะได้แปลคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายขึ้น ซึ่งหนึ่งในคัมภีร์ที่สำคัญนั้นคือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ปรากฏมีเฉพาะในพุทธศาสนาเถรวาท มีเนื้อหาที่อธิบายเกี่ยวกับ ศีล สมาธิ และปัญญา ตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทอย่างชัดเจน ทำให้ปัจจุบัน คัมภีร์วิสุทธิมรรค มีอิทธิพลต่อความคิดที่ว่านิพพาน เป็นอัตตา หรืออนัตตา โดยภาพรวมแล้วคัมภีร์ทั้งมิลินทปัญหา และคัมภีร์มูลมัจจยมกการิกามีลักษณะคล้ายคลึงกันคือเป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นภายในช่วงที่พุทธปรัชญา ยังไม่ได้ถูกแบ่งแยกเป็นฝ่ายเถรวาทและมหายานอย่างชัดเจน และเป็นคัมภีร์ที่มุ่งแสดงถึงหลักธรรมอันเป็นพื้นฐานทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดเรื่องอนัตตา ส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรคแม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่มีใช้เฉพาะในเถรวาท แต่เนื้อหาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงแนวคิดที่แตกต่างกันระหว่าง อัตตาและอนัตตา ในฐานะของสังขตธรรมและอสังขตธรรมเช่นกัน เนื่องจาก “สังขตธรรม” มีความหมายว่า เป็นธรรมที่มีขึ้น โดยมีเหตุปัจจัยผสมปรุงแต่งให้เกิดขึ้นส่วนคำว่า “อสังขตธรรม” ก็มีความหมายตรงกันข้ามคือเป็นธรรมที่มีอยู่ โดยมีได้มีเหตุปัจจัยผสมปรุงแต่งให้เกิดขึ้น ซึ่งธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้นสามารถจำแนกได้ว่าเป็น สังขตธรรม หรืออสังขตธรรม

แนวคิดเรื่องมหานิพพานนครธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาของไทยที่เก่าแก่คือ ไตรภูมิพระร่วง ที่สะท้อนภาพความคิดของคนไทยในสมัยสุโขทัย (1257-1407 A.D.) ซึ่งเป็นเพียงวรรณกรรมพุทธศาสนา ที่สร้างขึ้นในสมัยหลังและไม่จัดรวมอยู่ในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนาเถรวาท แต่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาในชั้นหลังเช่น อนาคตวงศ์ อาพาธสูตรบางสำนวน และไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น ได้อธิบายถึงมหานครนิพพานที่มีสภาพเหมือนสวรรค์ไว้อย่างเด่นชัดเพื่อให้พุทธศาสนิกชนเห็นภาพเป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น แต่อาจจะเป็นการผนวกความเชื่อเรื่องอัตตาในศาสนาฮินดูเข้ามาในพุทธศาสนาอย่างไม่ตั้งใจ อันเป็นที่มาของพื้นฐานความคิดเรื่องนิพพานเป็นอัตตาทายในสังคมไทย

ฉะนั้นการศึกษาเปรียบเทียบ เรื่อง นิพพาน ในฐานะของสังขตธรรมและอสังขตธรรม ในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัจจยมกการิกาโดยเปรียบเทียบกับความเชื่อเรื่องพระมหานครนิพพาน

ในไตรภูมิพระร่วง และวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่น ๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งเพราะสามารถพบสารัตถะที่เปรียบเทียบกันได้ ทั้งในส่วนที่เป็นแนวคิดทางปรัชญาพุทธศาสนา ที่เหมือนและแตกต่างกันในเรื่องดังกล่าว รวมถึงอิทธิพลและความสำคัญของคัมภีร์เหล่านี้ ที่เป็นหลักการความคิดแบบดั้งเดิมของพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับพื้นฐานความคิดของ อัตตา อนัตตา สังขตธรรม และอสังขตธรรม ที่มีอยู่ในสังคมไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและเนื้อหาสาระสำคัญของมิลินทปัญหาวิสุทธิมรรค และมูลมัธยมกการิกา ของท่านนาคารชุน
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางปรัชญาเรื่องนิพพานในฐานะของอัตตาและอนัตตาในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัธยมกการิกา ของนาคารชุน
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของแนวคิดเรื่องนิพพานในฐานะของอัตตาและนิพพานในวรรณกรรมพุทธศาสนาสมัยหลัง กับนิพพานที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัธยมกการิกาของ นาคารชุน

วิธีการวิจัย

บทความนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ที่อาศัยการวิจัยข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1) ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

หลักฐานชั้นต้น

1.1 หนังสือมูลมัธยมกการิกา (Mulamadhyamakakarika of nagarjuna ,Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi1999.by David J. Kalupahana,อักษรโรมัน-ภาษาอังกฤษ)

1.2 หนังสือมิลินทปัญหา (มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถาฎีกา ชำระโดยพระธรรมมหาวิธานวัตร มลิตปัญหาคณะบดีพิศดารของหอสมุดแห่งชาติ (ภาษาไทย) และ Chattha san gayana CD-ROM copyright:Vipassana Research institute Dhammagiri,Igatpuri 422 403.Dist. (distributed data processing) Nashik,India (ภาษาบาลี) เป็นฉบับเทียบเคียง

1.3 คัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับมหาหมวกภูราชวิทยาลัย

หลักฐานชั้นรอง

1.3.1 เอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดปรัชญาทางพุทธศาสนา และปรัชญาของนาคารชุน

1.3.2 เอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์มิลินทปัญหา

1.3.3 เอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ แนวคิดปรัชญาเรื่อง “สังขตธรรมและอสังขตธรรม”

2) การเก็บข้อมูล

2.1 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดปรัชญาของ

มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค ปรัชญาของนาคารชุน ปรัชญาทางพุทธศาสนา และจำแนกเอกสาร
2.2 แพลเอกสารที่เกี่ยวข้องจากภาษาอังกฤษ สันสกฤตและภาษาบาลี

3) การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 วิเคราะห์และนำเสนอผลงานวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาเป็นบทต่าง ๆ ตามที่ได้กำหนดเป็น
หัวข้อไว้

3.2 สรุปผลการศึกษาและนำเสนอการวิจัย

3.3 การเสนอผลงานใช้วิธีการพรรณนาหลังจากที่ได้ทำการวิเคราะห์เอกสารและข้อมูลโดย
จำแนกเป็นบทที่กำหนดไว้

ผลการวิจัย

จากการศึกษาสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ประวัติและเนื้อหาสาระสำคัญของมิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัยมกการิกา

1.1 มิลินทปัญหา

มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่ใช้บันทึกเรื่องราวการสนทนาธรรมโต้ตอบกันระหว่างกษัตริย์กรีก
ชื่อพระเจ้า “เมนันเดอร์” (Menander) กับพระเถระผู้ทรงปัญญารูปหนึ่งชื่อ “นาคเสน” โดยเนื้อความ
มีการแสดงธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานทางอภิปรัชญา และญาณวิทยา โดยอาศัยการอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ
อย่างลึกซึ้งต้องอาศัยการตีความในด้านสารัตถะที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดปรัชญาในทางพุทธศาสนา เช่น
หลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สังขตธรรม และอสังขตธรรม เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด
คำสอนในพระไตรปิฎก และคำสอนในคัมภีร์พุทธปรัชญาของฝ่ายมหายาน เชื่อว่านี่คือสาเหตุที่ทำให้ใน
เวลาต่อมา คัมภีร์มิลินทปัญหาจึงเป็นที่แพร่หลาย คือปรากฏว่ามีอยู่ ทั้งในฝ่ายเถรวาท และฝ่ายมหายาน

1.2 มูลมัยมกการิกา

สำนักที่สำคัญอีกสำนักหนึ่งคือ มายมิกะหรือศุนยวาท ผู้ก่อตั้งคือท่านนาคารชุน มีทรรศนะ
ปฏิเสธความจริงแท้ของสิ่งทั้งปวงด้วยการยืนยันว่า สภาวะธรรมจริงแท้สูงสุดมิใช่ บุคคล สัตว์ สิ่งของ หรือ
แม้อาลัยวิญญาณ แต่ได้แก่ศุนยตา หรือความว่างเปล่า ซึ่งในภาษาสันสกฤตนั้นคำว่า “ศุนยตา” หรือ
“ศุนยะ” นี้ตรงกับคำว่า “สุญญตา” และ “สุญญะ” ในภาษาบาลีซึ่งพระพุทธองค์ใช้อธิบายถึงความว่าง
เปล่า ของสิ่งที่เป็นทั้งสังขตธรรมคือธรรมทั้งปวงยกเว้นนิพพาน ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ เกี่ยวเนื่องจึง
เกิดขึ้นได้ และอสังขตธรรมคือธรรมที่ไม่มีปัจจัยเป็นเหตุ (นิพพาน) นั่นเอง (N Bangchang, 1983 : 235)
นักวิชาการหลายฝ่ายมีความเห็นว่าแนวคิดเรื่องศุนยตาของท่านนาคารชุนนี้ สอดคล้องกับความเชื่อเรื่อง
อนัตตา ซึ่งเป็นแนวคิดดั้งเดิมอันเป็นพื้นแห่งปรัชญาทางพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าในยุคของท่านนาคารชุน
คือ พุทธศตวรรษที่ 6-10 (Satyawattana, 1980: 47) แนวคิดของ ฝ่ายมหายานและฝ่ายเถรวาท ก็ยังไม่ได้
มีความแตกต่างกันมากนัก หรือยังไม่แบ่งแยกได้อย่างชัดเจนว่าแนวคิดใดเป็นของฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน

1.3 วิสุทธิมรรค

จนถึงพุทธศตวรรษที่ 10 เมื่อพุทธโฆสะได้แปลคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายขึ้น ซึ่งหนึ่งในคัมภีร์ที่สำคัญนั้นคือ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ปรากฏมีเฉพาะในพุทธศาสนาเถรวาท มีเนื้อหาที่อธิบายเกี่ยวกับ ศีล สมาธิ และปัญญา ตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทอย่างชัดเจน ทำให้ปัจจุบัน คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้รับการบรรจุในหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย ระดับชั้นเปรียญธรรม 8 - 9 ประโยคและแนวความคิดการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ในปัจจุบันของไทยที่ทำให้เป็นที่มียุทธิต่อความคิดที่ว่านิพพาน เป็นอัตตา หรืออนัตตา

2. เปรียบเทียบความคิดทางปรัชญาเรื่องนิพพานในฐานะของอัตตาและอนัตตาในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัชฌมการิกากองนาการขุณ

2.1 แนวคิดเรื่องอัตตาและอาตมัน

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องทางสายกลางที่ห่างไกลจากเส้นทางสองอย่างคือ สัสสตทฐิ (เชื่อว่าทุกอย่างมี) และอุจเฉททฐิ (เชื่อว่าทุกอย่างไม่มี) พระองค์ทรงปฏิเสธ ทฤษฎีความเห็นผิดของพวกสำนักต่าง ๆ นั้นเกี่ยวข้องกับอัตตา หรืออาตมันของพวกพราหมณ์ทั้ง 62 ชนิดที่เรียกว่า ทฐิ 62 ในพรหมชาลสูตรกล่าวโดยย่อแล้วทฐิ 62 มีหัวข้อใหญ่สองข้อคือ

- 1) ความเชื่อเรื่องในอดีตชาติ ที่เรียกว่า “บุพพันตักปัปปีทฐิ 18”
- 2) ความเชื่อในเรื่องชีวิตหลังความตาย ที่เรียกว่า “ปรันตักปัปปีทฐิ 44”

เจ้าลัทธิต่าง ๆ ใช้การพิสูจน์ด้วยมานสมาธิ หรือความคิดเชิงตรรกะวิเคราะห์ที่มีลักษณะคาดการณ์เอาตามความเห็นในลัทธิของตน

ความเชื่อเรื่องอดีตชาตินั้นเกี่ยวเนื่องกับความคิดเรื่องสังสารวัฏ ความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตายก็เกี่ยวเนื่องกับความคิดเรื่องจิตวิญญาน (ชิวาตมัน - อาตมัน) พระเจ้า ความจริงสูงสุดของชีวิต แต่ความจริงแล้วสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากความทุกข์ในชีวิตของมนุษย์ อันเนื่องจากเกิด แก่ เจ็บ ตาย การดิ้นรนในวิงวนแห่งตัณหา และความอาลัย

เรื่องอัตตาทั้งหลายที่เรียกว่า ทฐิ 62 ในพรหมชาลสูตร ในพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก ที่หมินกาย สีลขันธวรรคนี้ จึงแสดงให้เห็นว่าสมัยพุทธกาลเป็นยุคทองแห่งการเริ่มต้นของอภิปรัชญา และการค้นหาความจริงของชีวิต ทำให้ปรากฏลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับทฤษฎีต่าง ๆ มากมาย แต่เมื่อพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วจึงทรงประกาศว่าความเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับอัตตาในทฐิ 62 เป็นเพียงการมองโลกของพวกพราหมณ์ ที่เกี่ยวกับความจริงในด้านเดียวและเป็นความเห็นที่ผิด

2.2 แนวคิดเรื่องอนัตตาและสุญญตา

คำว่า “สุญญตา” ในพุทธศาสนามีคำจำกัดความ ตรงกับคำว่า “อนัตตา” เพราะแม้แต่ในพระไตรปิฎกก็มีปรากฏว่าพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้คำว่า “สุญญตา” ควบคู่ไปกับคำว่า “อนัตตา” เช่นในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “นิพพานธมโม อตตสเสว อภาวโต อตตสุญโญ” มักมีผู้แปลว่า “ธรรมคือนิพพาน สุญ (ว่าง) จากอัตตา เพราะอัตตาไม่มีนั่นเอง”

จากพุทธปรัชญานี้ที่อาจจะเป็นแนวคิดดั้งเดิมที่อยู่ในเรื่องราวพัฒนาไปสู่แนวคิดของเรื่องทางสายกลางของนาคคารุณซึ่งเน้นแนวคิดเรื่องทางสายกลางเป็นพิเศษ จึงมีแนวคิดว่า นิพพาน และสังสารวัฏ กับ สุนฺญตาเป็นหนึ่งเดียวกันที่ว่า

เมื่อสิ่งทั้งหลาย (ธรรม)ไม่เกิดขึ้น, ความดับ (นิพพาน) ย่อมไม่เกิดขึ้น

เมื่อสิ่งทั้งหลายดับ ปัจจัยอะไรที่เป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน (อนนตม) ก็ไม่ถูกต้อง

2.3 แนวคิดเรื่องสังขตธรรม และอสังขตธรรม

แนวความคิดเรื่องสังขตธรรมและอสังขตธรรมของพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์มิลินทปัญหา กับพุทธปรัชญาฝ่ายมหายาน ได้แก่ คัมภีร์มุลมัยมกการิกามีความคล้ายคลึงกันคือ เชื่อว่า อากาศ และนิพพานเป็น อสังขตธรรม และธาตุวัตถุและสรรพสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นในโลกประสบการณ์นั้นเป็นสังขตธรรมทั้งสิ้น เพราะเป็น สิ่งที่ไม่เที่ยงมีลักษณะ 3 ประการคือการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นนิรันดร์ และเป็นปฏิจสมุปบาท โดยในคัมภีร์ วิสุทธีมรรค (Mahamakut Buddhist University, 1997 : 107, 298 - 299) ก็รับรองแนวคิดนี้เช่นกันโดยถือว่า สังขตธรรมเป็นที่สุดแห่งธรรมทั้งปวงทางโลก เพราะว่า

1) ปฏิจสมุปบาท ธรรมทั้งหลายปรากฏเพราะหยั่งรู้สังขตธรรม

2) ธรรมทั้งหลายที่มีความเกิด และเสื่อมไปได้ ย่อมเป็นสังขตธรรม

ส่วน อสังขตธรรม คือนิพพาน แต่วิสุทธีมรรคถือว่า ไม่สามารถกล่าวได้ว่า นิโรธ เป็นสังขตธรรม หรือ อสังขตธรรมหรือไม่ ถือว่าเป็นสภาวะที่อยู่กลาง ๆ

ส่วน อากาศ ในคัมภีร์วิสุทธีมรรคไม่ได้แสดงว่าอากาศเป็นสังขตธรรมโดยตรง แต่ก็ได้กล่าวว่อากาศ เป็นสิ่งที่ไม่มีที่สุด

2.4 แนวคิดเรื่องนิพพาน

แนวคิดเรื่องสภาวะธรรมของนิพพานหรือรูปแบบแห่งนิพพาน มี 4 อย่าง คือ

1) ปรมัตถนิพพานสภาวะนิพพานนี้คือสภาวะจริงแท้แห่งสรรพสัตว์เป็นโลกุตระธรรมอยู่เหนือขอบเขตแห่งความรู้ของปุถุชน สามารถรู้แจ้งได้โดยพุทธวิปัญญาสูงสุด

2) อุปาทีเสสนิพพาน สภาวะนิพพานที่มีบางสิ่งบางอย่างเหลืออยู่ หมายถึง สภาวะแห่งการตรัสรู้ที่ บรรลุได้โดยผู้ปฏิบัติธรรมในชีวิตปัจจุบัน ในภาวะนี้ยังอยู่ภายใต้ความเกิดและความตาย จึงไม่ใช่การหลุดพ้นจากทุกข์โดยสมบูรณ์ เพราะยังมีบางสิ่งเหลืออยู่ ซึ่งทำให้ต้องประสบทุกขเวทนาทางกาย

3) อนุปาทีเสสนิพพาน สภาวะนิพพานที่ไม่มีอะไรเหลืออยู่ ทุกอย่างหวนกลับไปสู่จุดสูงสุดดั้งเดิม นิพพานนี้บรรลุได้กายและวิญญาณได้หลุดพ้นจากชาติทุกข์ มรณทุกข์ และจากกิเลสทั้งปวง

4) อสถานนิพพาน สภาวะนิพพานที่ไม่มีสถานที่เป็นการเปิดเผยตัวเองแห่งพุทธภาวะ ผู้บรรลุนิพพานนี้ย่อมไม่มีสถานที่ ไม่มีที่อยู่อาศัย นั่นคือหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดโดยสิ้นเชิงไม่มียึดติดแม้กระทั่งกับ นิพพานเอง อยู่เหนือนิพพานและสังสารวัฏ

3. ความสัมพันธ์ของแนวคิดเรื่องนิพพานในฐานะของอรรถาและมหานครนิพพานในวรรณกรรมพุทธศาสนาสมัยหลัง กับนิพพานที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัชฌมกการิกาของ นาคารชุน

แนวคิดเรื่องสถานที่นิพพาน

1. พุทธเกษตร

Phantaransri (2000 :127) กล่าวว่า ภายหลังจากการบำเพ็ญบารมีแล้วก่อนบรรลุนิพพานพระโพธิสัตว์จะไปสู่พุทธเกษตรคือ

- 1) สวรรค์ชั้นดุสิตของพระเมตไตรยโพธิสัตว์
- 2) พุทธเกษตรทางตะวันออกของพระอภังคะ พุทธเจ้า
- 3) พุทธเกษตรทางตะวันตกของพระอมิตาภะ พุทธเจ้า

นอกจากนี้ในคัมภีร์สังฆธรรมปุลนทริกสูตร ยังได้กล่าวว่าพุทธเกษตรมีทั้งหมดประมาณ 18,000 พุทธเกษตร และถือว่าโลกมนุษย์แท้จริงคือ “สหโลกธาตุ พุทธเกษตร” ความจริงเป็นดินแดนแห่งการบรรลุพุทธธรรมและความสุขเพียงแต่สรรพสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาและกิเลสครอบงำให้เกิดความทุกข์ และยังกล่าวได้ว่าพื้นพิภพหรือบาดาลโลกนั้นเป็นแหล่งพุทธเกษตรและที่อาศัยของพระโพธิสัตว์ที่นับไม่ถ้วน เหมือนเมล็ดทรายในท้องมหาสมุทร (Kabilsing, 1994 : 18, 228)

โดยพุทธเกษตรคือที่อาศัยของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เนื่องจากมหายานเชื่อว่าทุกคนคือพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ในอนาคต ดังนั้นทุก ๆ ที่ย่อมเป็นพุทธเกษตร แต่พุทธเกษตรของมหายานก็ไม่ใช่นิพพานแต่เป็นสถานที่ที่ไป หรือสวรรค์ที่พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์สถิตอยู่เพื่อรอการเหมาะสมก่อนเข้าสู่พระนิพพานเท่านั้น

2. เมืองมหานครนิพพาน

มิลินทปัญหาเป็นบทสนทนาของพระนาคเสน กับพระยามิลินท์ได้กล่าวถึงปัญหาเกี่ยวกับพระนิพพาน ได้แก่ ปรินิพพานปัญหา (วรรคที่สอง) : งามเรื่องปรินิพพานนิโรธนิพพานปัญหา (วรรคที่สี่) : งามความดับทุกข์นิพพาน นิพพานลบนปัญหา (วรรคที่สี่) : งามการได้นิพพานสุขภาวะนิพพาน (วรรคที่สี่) : งามความรู้จักความสุขในนิพพานอติถิภาปัญหา (วรรคที่เจ็ด) : งามความมีอยู่แห่งนิพพาน อทุกขมิสสภาวะปัญหา (วรรคที่เก้า) : งามความไม่เจอทุกข์แห่งนิพพานปัญหา (วรรคที่เก้า) : งามเรื่องนิพพานสังฆิกธรมปัญหา(วรรคที่เก้า) : งามการทำให้แจ้งนิพพานปัญฐานปัญหา (วรรคที่เก้า) : งามที่ตั้งแห่งพระนิพพานโดยได้กล่าวไว้ชัดเจนว่านิพพานไม่สามารถอธิบายด้วยรูปสัณฐานได้ (Mahamakut Buddhist University, 1997 : 107, 298 - 299) แต่อย่างไรก็ดีปรากฏการอธิบายพระนิพพานในลักษณะของสวรรค์เป็นรูปสัณฐานคล้ายพุทธเกษตรของมหายานในไตรภูมิพระร่วงว่า

“อันว่านิพพานสมบัตินี้สนุกนี้สุขเขมหนักหนา หากจะปานบมิได้เลย สมบัติอินทร์พรหมทั้งหลายก็ดี ถ้าจะเปรียบกันสมบัตินิพพานนั้นประดุจเอาหิ้งหอยเปรียบกับดวงจันทร์”

แนวการสอนแบบนี้เทียบได้กับกถาของพระพุทธเจ้า (Phra Brahmaganubhorn (P.A. Payutto), 2008 : 22)

ลำดับ	อสังขตธรรม	พุทธภูมิ	สังขตธรรม
1	นิโรธ	กาย	ชั้น 5
2	วิมุตติ	พุทธเกษตร	ไตรภูมิ
3	นิพพาน	มหานครนิพพาน	สวรรค์

สรุปรธรรมอื่นส่วนใหญ่ล้วนเป็นสังขตธรรม แต่นิพพาน นิโรธ หรือวิมุตตินั้นคือสังขตธรรม

อภิปรายผลวิจัย

จากผลการวิจัยสามารถผลได้ดังต่อไปนี้

1. ประวัติและเนื้อหาสาระสำคัญของมิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัชฌมการิกา

1.1 มิลินทปัญหา

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3-4 พระเจ้ามิลินท์เป็นบุคคลที่มีอยู่จริงปรากฏตามประวัติศาสตร์คือ กษัตริย์กรีกชื่อพระเจ้า “เมนันเดอร์” (Menander) ส่วนนาเสนอกจะเป็นบุคคลที่สมมุติขึ้น โดยเรื่องราวการสนทนาของพระนาคเสน และพระเจ้ามิลินท์น่าจะได้อิทธิพลการถามตอบปัญหาธรรมของพระปายาสีกับพระกุมารกัสสปเถระในทางอภิปริชญามาจากปายาสีริญญสูตร ซึ่งแม้อดีตนิบาตปัญหาที่ 115 ก็ยังอ้างถึงพระเจ้าปายาสีและเหตุการณ์ในปายาสีริญญสูตรโดยแนวทางการอธิบายเรื่องหลักธรรมต่าง ๆ ในปายาสีริญญสูตรมีความเด่นในการใช้คำอุปมาเช่นเดียวกับมิลินทปัญหาสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องปายาสีสูตรของ Ratchawat (2016: 488-502) และการใช้คำอุปมาในมิลินทปัญหาของ Panyawattano, P.W. (2002 : 17)

1.2 มูลมัชฌมการิกา

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 นาคารชุน เป็นปรมาจารย์ด้านตรรกศาสตร์ที่สำคัญที่สุดในสมัยหลังพุทธกาล เป็นผู้ก่อตั้งสำนักมหายมิกวาทีนของฝ่ายมหายาน สำนักนี้ครอบครองอิทธิพลแนวคิดทางพุทธศาสนาในอินเดียตอนใต้ไม่ต่ำกว่า 300 ปี พร้อมทั้งยังส่งอิทธิพลถึงการวิวัฒนาการด้านพุทธปรัชญามหายานให้แก่สำนักปรัชญาต่างๆ ในเอเชียตะวันออก ในสมัยต่อมา เช่น พุทธศาสนาในจีน พุทธศาสนาในทิเบต และพุทธศาสนาในญี่ปุ่น เป็นต้นซึ่งที่หนังสือลูกอ้างว่าเป็นผลงานของท่าน มีมากประมาณ 20 เล่ม โดยเล่มที่สำคัญ สอดคล้องกับงานเขียนของ Satyawattana, (1980: 47) ซึ่งได้กล่าวว่า ในหมู่งานเขียนทั้งหลายของ นาคารชุน คัมภีร์มัชฌมการิกา ถือได้ว่าเป็นเพชรน้ำงามที่ส่องประกายเหนือคัมภีร์อื่น ๆ เพราะเนื้อหาของคัมภีร์มัชฌมการิกานั้น แสดงแนวคิดของพุทธปรัชญาสำนักมหายมิกวาทีน ที่ว่าด้วยเรื่องศูนย และศูนยตา ไร้อย่างแยกย่อย และชัดเจน ด้วยระบบการคิดแบบตรรกศาสตร์ขั้นสูงที่เรียกว่า “วิภาชวิธี”

1.3 วิสุทธิมรรค

ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 พระพุทธโฆสะเกิดในตระกูลพราหมณ์ ศึกษาศิลปศาสตร์ตามธรรมเนียมของพราหมณ์ เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวทย์มาก ท่านมักเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ ของอินเดีย เพื่อแสวงหาความรู้ด้านปรัชญาแก่นักปราชญ์ วันหนึ่งได้พบกับพระเรวัตเถระที่วัดแห่งหนึ่ง ได้สนทนาธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงขอบวช ได้รับสมณนามว่า พุทธโฆสะ หมายถึง เสียงของท่านลึกซึ้ง สื่อความหมายทางธรรมดังพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้า หลังจากออกบวชท่านได้รจนาคัมภีร์ญาโณทัยและอรรถาสาสนีอรรถกถาของอัมมสังคณี อันเป็นหนังสือเล่มแรกของพระอภิธรรมปิฎก เมื่อท่านเริ่มเขียนอรรถกถาปริต พระเรวัตเถระแนะนำให้ท่านเดินทางไปประเทศลังกาเพื่อศึกษาภาษาสิงหล และคัมภีร์อรรถกถาที่นั่น แล้วแปลอรรถกถาสิงหลออกของเป็นภาษาบาลีเพื่อประโยชน์ของคนทั่วไปที่ไม่รู้ภาษาสิงหล พระพุทธโฆสะเดินทางไปยังลังกาที่ปีพำนักอยู่ที่มหาปธานแห่งสำนักมหาวิทยาลัย ท่านได้ศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาอย่างเถรทาทกับท่านพระสังฆปาล แล้วได้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค เนื้อความครอบคลุมคำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า คือกล่าวถึงศีล สมาธิ และปัญญา ได้รับการยอมรับในความสามารถต่อมาท่านแปลอรรถกถาสิงหลเป็นภาษาบาลีจำนวนมาก ผลงานของท่านได้รับการยกย่องอย่างสูงในหมู่คณะอาจารย์ฝ่ายเถรวาททั้งมวลและนับถือกันว่าเป็นพระคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องที่มาของวิสุทธิมรรคของ Na Bangchang, S. (1983 : 172-291)

2. เปรียบเทียบความคิดทางปรัชญาเรื่องนิพพานในฐานะของอตัตาและอนัตตาในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัจจกการิกา ของนาคคารุณ

ปรัชญาศูนยวาทในมูลมัจจกการิกากับพุทธปรัชญาที่ได้ดำเนินมาพร้อมกับการศึกษาวิวัฒนาการความเชื่อที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาในเมืองไทยนั้น พบว่าแต่เดิมทุกนิกายทั้งพุทธและฮินดูต่างก็มีวิวัฒนาการแบบวิภาววิธี อภิปรายของกันและกันเองจนเกิดองค์ความรู้ใหม่เฉพาะตนขึ้น และนาคคารุณก็ได้ใช้หลักวิภาววิธีนี้ ทำให้แนวคิดทั้งหลายที่ไม่มีอยู่จริง ถูกปฏิเสธด้วยความเท็จและเป็นเพียงสิ่งสมมุติของตัวมันเอง โดยแก่นิพพานที่เป็นความจริงขั้นปรมาตถ์ก็ไม่ใช่สามารถยึดมั่นถือมั่นเป็น อตัตาได้

โดยที่สัญญาตาของนาคคารุณไม่ใช่การปฏิเสธ หลักปัจจุอาการ หรือทำลายปฏิเสธสมมุปปาทของพระพุทธเจ้า และสัญญาตาไม่ใช่อุจเฉททิว เพราะคำว่าสัญญาตาแม้ในพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทนั้น ก็ไม่ถูกนำมาใช้ในความหมายเดียวกับ อุจเฉทวาทะ (วาทาชาตสุทุกุอย่าง) นัตถิกทิว (เชื่อว่าไม่มีอยู่จริง) หรืออเหตุกทิว (เชื่อว่าไม่มีปัจจัยเป็นเหตุ)

แนวคิดระบบคิดการตอบปัญหาเกี่ยวกับนิพพานในพระไตรปิฎกของPhra Brahmagunabhom (P. A. Payutto), (2014 : 336) มีหลักสำคัญดังนี้

1. ตอบแบบปฏิเสธ
2. ตอบแบบไวพจน์ยกความเปรียบเทียบกับกัน
3. ตอบแบบใช้ถ้อยคำอุปมาให้เห็นภาพ
4. ตอบแบบอธิบายภาวะโดยตรง

3. ความสัมพันธ์ของแนวคิดเรื่องนิพพานในฐานะของอัตตาและมหานครนิพพานในวรรณกรรมพุทธศาสนาสมัยหลัง กับนิพพานที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัจฉยมกการิกาของนาคคารุณ

ในมิลินทปัญหาที่มีอธิบายด้วยการอุปมาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็น “นครธรรมของพระพุทธเจ้า” มีศีลเป็นกำแพง มีhiriเป็นคู มีญาณเป็นซุ้มประตู มีวิริยะเป็นหอรบ มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด มีสติเป็นนายประตู มีปัญญาเป็นปราสาท มีศุตันตปิฎกเป็นท้องสนาม มีอิทธิกรรมปิฎกเป็นถนนสามแพร่ง มีวินัยปิฎกเป็นวินิจฉัยสภาคารสถาน มีสติปัญญาฐานเป็นถนน

การที่คนไทยสมัยก่อนจะอุปมาพระนิพพานเป็นมหานครนิพพานก็ไม่ใช่ว่าเรื่องแปลก เพียงเพื่อให้เข้าใจว่ามีอยู่ และสามารถเข้าถึงได้ด้วยความรู้หลัก อนัตตาของธรรมทางโลก ดังคำกล่าวที่ว่า

“สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา นิพพานและบัญญัติเป็นอนัตตาวินิจฉัยมีอยู่ดังนี้” ตามแนวคิดเรื่องพระนิพพานเป็นอนัตตาของ Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), (2011 : 15) แต่เนื่องจากคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในยุคสมัยหลัง เช่น อนาคตวงศ์ อาพาธสูตร และมีลทินปัญหาบางสำนวนผู้แปลชาวไทยมักจะใช้คำว่า มหานครนิพพาน อุดมบุรี ฯลฯ เพื่อความสวยงามทางภาษาหรือคงใจจะให้นิพพานกลายเป็นรูปธรรมมากขึ้นสำหรับชาวบ้านทั่วไป ทำให้ในชั้นหลังก็มีการนำคำว่า “อัตตา” มาใช้อธิบายสภาพเที่ยงของนิพพานดังเช่นกรณีของนิกายพุทธศาสนาบางนิกายในเมืองไทย ซึ่งจะมองว่าเป็นเรื่องของ การอธิบายความจริงที่เหมือนกันเพียงแต่มีการใช้คำต่างกัน โดยอัตตาในที่นี้เดิมมีความหมายว่า “ตัวกู ของกู” ด้วยจึงไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่นักปรัชญาพุทธศาสนา

แม้ว่าคัมภีร์มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรค และมูลมัจฉยมกการิกาที่สะท้อนความคิดเรื่องนิพพาน นิโรธ และอากาศ แบบดั้งเดิมในสมัยพุทธเจ้าโดยตรงและมีอิทธิพลกับวรรณกรรมพุทธศาสนาของไทย แต่วรรณกรรมพุทธศาสนาในเมืองไทย ที่เป็นมรดกร่วมรากเดียวกันในอุษาคเนย์ เช่น ตำนานพญากาเผือก มหานครนิพพานในไตรภูมิ และตำนานพระเครื่องทั้งหลาย ซึ่งแต่เดิมเพียงถูกสร้างขึ้นเพื่อสนองความต้องการในด้านพุทธศิลป์เพื่อส่งเสริมความศรัทธายึดมั่นถือมั่นในพุทธศาสนา กลับถูกใช้ไปในทางพุทธพาณิชย์หรือการค้า กลายเป็นอัตตาแฝงเข้ามาในสังคมชาวพุทธของชาวไทย ทำให้แนวคิดเรื่องอัตตา และอนัตตาในสังคมไทยที่ยังกลมกลืนและแยกไม่ออกกันจากพิธีกรรมและพิธีของพวกพราหมณ์เพราะเมื่อยังไม่เกิดปัญญาไปสู่นิพพาน วิธีแห่งศรัทธาแบบพุทธ พราหมณ์ และมีก็ยังเป็นทางที่ชาวพุทธในเมืองไทยยึดถือเพียงแต่ผู้ที่ศึกษาพุทธศาสนาอย่างจริงจังและลึกซึ้งถึงเรื่องเส้นทางแห่งปัญญาที่แท้จริง และดีกว่าความเชื่อที่งมงาย ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมไทย และสถาบันพุทธศาสนาในเมืองไทยไม่มุ่งเน้นให้ความสำคัญ เนื่องจากปัญหาความยากจน และการดำรงอยู่ของวัดในบางท้องถิ่นที่ห่างไกลทำให้แต่ละวัดมีการใช้หลักพุทธพาณิชย์เพื่อสร้างความรุ่งเรืองทางด้านวัตถุสถานมากกว่าการรักษาคุณค่าสอนที่ถูกต้องของพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม สุดท้ายแล้วไม่ว่าจะเป็นวัดป่าหรือวัดในเมืองของสังคมไทยยุคปัจจุบันก็ไปตามกระแสพุทธพาณิชย์สร้างบุญที่ขายได้ นิพพานแดนสวรรค์แบบอัตตาโดยสมมุติ จนกลายเป็นวิถีแห่งศรัทธาก่อนมีปัญญาสำหรับชาวพุทธในไทย การเรียนรู้พุทธศาสนาที่แท้จริงจึงเป็นเรื่องที่ยังมีอยู่ในสังคมไทย แต่เป็นเรื่องของส่วนบุคคล ที่ชาวพุทธแต่ละคนจะมีจิตสำนึกและศึกษามรดกทางวัฒนธรรมของชาวพุทธไม่ว่าจะเป็น พระไตรปิฎก มิลินทปัญหา วิสุทธิมรรคและมูลมัจฉยมกการิกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาในเมือง

ไทยไม่ว่าจะเป็นของเถรวาทหรือของมหายานก็ตาม ก็ล้วนแล้วแต่เป็นคำสั่งสอนที่มีกุศโลบายเพื่อให้มนุษย์ทุกคนพบกับสันติสุขทางจิตใจ ซึ่งถ้าพุทธศาสนิกชนได้เข้าถึงวิถีแห่งปัญญาของชาวพุทธ บางปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ด้านความคิดของชาวพุทธด้วยกันเองคงไม่เกิดขึ้น เพราะพุทธเจ้าทรงสอนถึงเรื่องทางสายกลางแห่งสันติสุข ไม่ใช่สอนเรื่องทางแห่งการทะเลาะวิวาท ดังนั้นความขัดแย้งต่าง ๆ ในสังคมพุทธเป็นเรื่องของกิเลสส่วนตน ไม่ใช่ความผิดของพุทธศาสนา และไม่ใช่มรดกทางความคิดในทางพุทธศาสนา เช่นเดียวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในศาสนาอื่น ๆ คำสอนของทุกศาสนาดี แต่คนนำมาใช้ และทำไม่ดีเสียเอง

ข้อเสนอแนะ

ด้านการวิจัย

1. ควรศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพุทธเกษตรที่ปรากฏในมหายานจากคัมภีร์การันตยพหูสูตร
2. ควรศึกษาความเชื่อเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่เป็นคำสอนของสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ที่แพร่หลายในปัจจุบัน
3. ควรศึกษาหลักความเชื่อเรื่องอาศรมสี่ของฮินดู และศาสนาโซณะ เป็นต้น

ด้านการนำไปใช้

1. นำแนวคิดเรื่องอนัตตาที่ปรากฏไปอธิบายและสร้างความเข้าใจเรื่องโลกุตระธรรม กับแนวคิดเรื่องมหานครนิพพานเพื่อไม่ให้อาสาสมัครผู้นับถือพุทธศาสนาทั้งหลายหลงยึดติดเหมือนแนวคิดเรื่องสวรรค์ของพวกเขา
2. นำแนวคิดเรื่องศูนฺยตาและสุญญตาในพุทธศาสนาทั้งมหายานและเถรวาทที่มีจุดยืนเหมือนการมาอภิปรายสร้างเสริมความเข้าใจและยอมรับในความแตกต่างความคิดและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในฐานะพี่น้องพุทธศาสนิกชนในระดับสากลโลก

Reference

- Kabinsing, C. (Trans.) (1994). **Sattham Puntharikkasut.** (In Thai) [Saddharmapundarikasutra]. Bangkok: Thai-Tibet Studies Center.
- Kalupahana, D.J. (1999). **Mulamadhyamakakarika of Nagarjuna.** Delhi: MotilalBanarsidass.
- Mahamakut Buddhist University. (1997). **Wisutthimak Plae Phak 3 Ton 1.** (InThai) [Translation of Visuddhimagga Vol 3 Part 1], (7th Edition) Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press.
- Mahamakut Buddhist University. (1997). **Wisutthimak Plae Phak 3. Ton Chop.** (InThai) [Translation of Visuddhimagga.Vol 3 Part 3], (7th Edition). Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press.
- Mahamakut Buddhist University.(1972). **Milinta Panha Chabap Plae Nai Maha Makut Ratcha Witthayalai.** (In Thai) [MilindaPanha: A Thai Version by Mahamakut Buddhist University]. Bangkok: Mahamakut Buddhist University. (Published by Royal Order in Cremation of Supreme Patriarch (ChuanUtthayi) at Crematory of Wat ThepSirinthawat on June 17,1972)
- Mahamakut Buddhist University. (2000). **Prasut Lae Atthakatha Plae Sangyuta Nikai Nithan Wak Lem 2.** (In Thai) Translation of Pali and Commentary: NidanaVaggaof SamyuttaNikaya Vol 2. (4th Edition). Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press.
- Na Bangchang, S. (1983). **Prawat Wannakhadi Bali Nai India Lae Langka.** (In Thai) [The Pali Literature of India and Sri Lanka]. Bangkok: Chulalongkorn University.
- Panyawattano, P.W. (2002). **Kansueksa Choeng Wikhro Rueang Uppamakatha Nai Milinthapanha.** (In Thai) [An Analytical Study of the Simile Discussion in MilindaPanha]. Master's Thesis, The Program of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Phantharangi, S. (2000). **Phutthasatsana Mahanikai.** (In Thai) [Mahayana Buddhism]. Bangkok: Sukhaphanchai.
- PhraBrahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2011). **Phatthana Sangkhom Thai Duai Khwamru Khaochai Triphum.** (In Thai) [Development of Thai Society by Knowledge of Traiphum]. Bangkok: Thammasapha.
- PhraBrahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2014). **Phutthatham: Chabap Prap Khayai.** (In Thai) [Buddhadhamma: Enlarged Edition]. Bangkok:

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.

- PhraThampidok (P.A. Payutto). (1988). **Phutthatham: Chabap Prapprung Lae Khayaikhwam.** (In Thai). [Buddhadhamma: Revised and Enlarged Edition]. (4th Edition). Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyala. (Published on March 5, 2531as Souvenir in the 72th Birthday Anniversary of Mr. Tong SaeNgow)
- Ratchawat, S. (2016). **Payasisut: Lakthan kan Patiset Lae Yuenyan Lok Na Samai Phutthakan.** (In Thai). [Payasisutra: A Testimony on Negation and Assertion of the Next World at Buddha's Period]. Proceeding on National Symposium on Humanities: Reality and Power of Dream, conducted on November14-15, 2016, Faculty of Humanities, Chiang Mai University.
- Sattayawatthana, C. (2010). **Boekfa Wannakam 2: Phak song Wannakam Phutthasatsana.** (In Thai). [Literature Review 2: A Buddhist Literature]. Bangkok: Nuanchan.
- Vidya, P.L. (1960). '**Saddharmapundarikasutra**' **Buddhist Sanskrit texts-no.6.** India: Mithila Institute.